

Research Paper

Shantal Mouffe and the Logic of The Political

Ahmad Khaleghi^{1,*}, Mostafa Ensafi²

¹ Associate Professor, Faculty of Law & Political Science, University of Tehran, Iran

² A PhD Candidate in Political Thought, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

Received: 4 October 2018, Accepted: 14 June 2021
© University of Tehran

Abstract

The discussion of 'the political' is a new topic in the field of political philosophy, which flourished in the second half of the twentieth century under the influence of thinkers such as Schmitt and Arendt, and continued with the intellectual work of Foucault, Derrida, Badiou, Žižek and Rancière. Chantal Mouffe is one of the notable contemporary political thinkers, who has discussed the political. Mouffe has tried to provide a postmodern and post-Marxist reading of the political, and to present a critique of the intellectual implications of the dominant traditions in the discussion of the political revolving around key concepts such as antagonism, power and hegemony.

The research questions to be addressed by the authors are: 1. How is Chantal Mouffe's approach to the analysis of the political related to the postmodern turn? 2. How has Mouffe concurrently integrated consensus versus dissent, friendship versus antagonism in relation to 'the other' in her articulation of the political as a central theme in her work? One of her key propositions is that disagreement is both legitimate and necessary in a pluralist democracy. By reformulating Schmitt's account of the 'friend/enemy' relation, and Derrida's philosophical concepts such as supplement and difference, Mouffe is able to present a logic of the political that places this phenomenon between the acceptance of the other and antagonism. Thus, Mouffe explains a kind of agonistic politics that is consistent with the postmodern turn, because Mouffe's reading of the political is based on elements such as anti-essentialism and anti-foundationalism.

Mouffe has placed the concepts of rivalry and antagonism at the heart of her understanding of the political. She has tried to distinguish between the political and politics by drawing attention to the antagonistic dimension of the political inherent in human societies, which leads to conflict and

---

* Corresponding Author Email: dr.khaleghi@ut.ac.ir

forms of violence. She criticizes the Habermasian vision of deliberative democracy for its deficiencies of ignoring the central role of the conflictual dimension of power and antagonism in politics. In other words, she contends that there is a persistent and all-too-real likelihood to see the transformation of a us/them relation into a friend/enemy one. Accordingly, she put forward an alternative model of agonistic pluralism, and makes a distinction between two types of relations in political sphere: a) antagonism between enemies, and b) agonism between adversaries. She asserts that the objective of democratic politics is to establish the we/they relation in such a way that an antagonism is transformed into an agonism, and suggest that agonism is a mode of political interaction. By studying the post-political trend, she takes issue with the argument that politics in its conflictual dimension is a phenomenon of the past, and the belief that the best type of democracy is a consensual, and depoliticized one.

The article proceeds as follows: In the first section, the main points in Mouffe's political theory as related to her argument about the political, and what she wants the readers to consider in her writing about the distinction between politics and the political are introduced. The focus of the second section is on a discussion of her concepts of agonistic pluralism, friend/enemy distinction and characterization of self and the other, struggle for hegemony, and the relations of oppression and subordination in modern societies. The latter sections are devoted to the debate that politics is a public space, in which the rules, actors, and configurations of power relations are never easily and fully discernible. Thus, we must proceed with caution when we discuss the flawed notion that we can create a situation in which we can reach a universal rational consensus on the basis of liberal democratic values and guard against hegemonic tendencies. In the final section, the authors conclude with a brief analysis of Mouffe's idea of radical democracy as a form of political community against the backdrop of her notion of the political, and adversarial, agonistic politics.

Keywords: Chantal Mouffe, The Political, Post-modern, Politics, The Other, Antagonism

Declaration of conflicting interests

The authors declared no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Funding

The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

References

Ahmadi, Babak. (2007) *Structure and Interpretation of the Text*. Tehran: Markaz. [in Persian]

- Arendt, Hannah. (2015) "What is Politics?" trans. Nader Fotorchi and Saleh Najafi, in Murad Farhadpour, *et al.*, eds. *The Names of Politics*. Tehran: Bidgol. [in Persian]
- . (1998). *The Human Condition*. Chicago: University of Chicago Press.
- Aytac, Ugur. (2020) "On the Limits of the Political: The Problem of Overly Permissive Pluralism in Mouffe's Agonism," *Constellations* 1-15, <DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-8675.12525>>.
- Azmanova, Albena. (2018, May) "The Populist Catharsis: On the Revival of the Political," *Philosophy & Social Criticism* 44, 4: 399-411, <DOI: <https://doi.org/10.1177/0191453718760091>>.
- Bosteels, Bruno. (2010a) "Politics, Infrapolitics, and the Impolitical: Notes on the Thought of Roberto Esposito and Alberto Moreiras," *The New Centennial Review* 10, 2: 205-238. Available at <http://www.jstor.org/stable/41949699> (Accessed 2 March 2021).
- . (2010b) "Archipolitics, Parapolitics, Metapolitics," in Jean-Philippe Deranty, ed. *Jacques Ranciere*. London: Routledge, <DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315711485>>.
- Foucault, Michel. (2011) *Discourse and Truth: The Genealogy of Truthfulness and Freedom of Expression in the West*, trans. Ali Ferdowsi. Tehran: Dibache. [in Persian]
- Habermas, Jurgen. (1989) *The Structural of Transformation of the Public Sphere*, trans. Thomas Burger. Cambridge: Polity Press.
- Haghighat, Seyed Sadegh. (2008) *Political Science Methodology*. Qom: Mofid University Press. [in Persian]
- Heywood, Andrew. (2008) *Political Ideologies: An Introduction*, trans. Mohammad Rafiei Mehrabadi. Tehran: Ministry of Foreign Affairs Press. [in Persian]
- Khaleqi, Ahmad. (2006) *Power, Language, Everyday Life*. Tehran: Gam-e No. [in Persian]
- Laclau, Ernesto; and Chantal Mouffe. (1985) *Hegemony and Social Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
- Marsh, David; and Gerry Stoker, eds. (2005) *Theory and Methods in Political Science*, trans. Amir Mohammad Haji Yousefi. Tehran: Institute for Strategic Studies. [in Persian]
- Moeini Alamdari, Jahangir. (2006) *Methodology of New Theories in Politics*. Tehran: University of Tehran Press. [in Persian]
- Mouffe, Chantal. (2016) "Democratic Politics and Conflict: An Agonistic Approach," *Política Común* 9: 1-8, <DOI: <https://doi.org/10.3998/pc.12322227.0009.011>>.
- . (2013) *Agonistics: Thinking the World Politically*. London: Verso.
- . (2006) *Deconstruction and Pragmatism*, trans. Shiva Roygarian. Tehran: Gam-e No. [in Persian]
- . (2005) *On the Political*. New York: Routledge.
- . (2000) *The Democratic Paradox*. London: Verso.
- . (1999, Fall). "Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism?" *Social Research* 66, 3: 745-758. Available at: <http://www.jstor.org/stable/40971349> (Accessed 2 May 2020).

- . (1998) *The Return of the Political*. London: Verso.
- Nash, Kate. (2016) *Contemporary Political Sociology: Globalization, Politics and Power*, trans. Mohammad Taghi Delfrooz. Tehran: Kavir. [in Persian]
- Schmidt, Carl. (2016) *The Concept of Politics*, trans. Yashar Jirani and Rasoul Namazi. Tehran: Qhognos. [in Persian]
- Thornhill, Chris. (2009) "The Autonomy of the Political: A Socio-Theoretical Response," *Philosophy & Social Criticism* 35, 6: 705-735, <DOI: 10.1177/0191453709104454>.
- Žižek, Slavoj. (2005) *Selected Articles on the Theory of Religion Policy*, trans. Murad Farhadpour and Omid Mehregan. Tehran: Gam-e No. [in Persian]

This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC-BY) license.

شاننال موف و منطق امر سیاسی

احمد خالقی*^۱، مصطفی انصافی^۲

^۱ دانشیار، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران
^۲ دانشجوی دکتری اندیشه سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی

چکیده

بحث از امر سیاسی مبحثی جدید در حوزه فلسفه سیاسی است که در نیمه دوم سده بیستم متأثر از اندیشمندانی مثل اشمیت و آرنست رونتق پیدا کرد؛ و در ادامه با نظریه‌پردازی فوکو، دریدا، بدیو، ژیرک و رانسیر گسترش یافت. یکی از اندیشمندان سیاسی معاصر که بیش از دیگران دغدغه بحث از امر سیاسی در ذیل چرخش پسامدرن را دارد، شاننال موف است. وی همواره درصدد است تا ضمن نقد پیامدهای فکری سنت‌های غالب در بحث از امر سیاسی که حول دو مفهوم دوستی و ضدیت در نوسان هستند، قرائتی پسامدرن و پسامارکسیستی از امر سیاسی ارائه دهد. دو پرسش پژوهشی در این مقاله مطرح شده‌اند: ۱. چگونه موف پذیرش «دیگری» و تعارض را همزمان در صورت‌بندی خود از امر سیاسی تجمیع می‌کند؟ ۲. رویکرد موف در خصوص امر سیاسی چه نسبتی با چرخش پسامدرن دارد؟ برای یافتن پاسخ‌های مناسب برای این پرسش‌ها، نوشته‌های موف و اندیشمندان منتقد یا موافق برداشت وی از امر سیاسی در چارچوب پسامدرنیسم بررسی می‌شود. در فرضیه استدلال می‌شود که موف به‌واسطه اخذ مفاهیم فلسفی ژاک دریدا همچون مکملیت و تمایز قادر به ارائه منطقی از امر سیاسی می‌شود که این پدیده را در حد فاصل پذیرش دیگری و آنتاگونیسم قرار می‌دهد. با تحلیل آثار موف و در نظر گرفتن برداشت‌های انتقادی سایر اندیشمندان از نظریه موف درباره امر سیاسی، نتیجه گرفته می‌شود که موف با قرار دادن مفهوم رقیب و رقابت در بطن قرائت خود از امر سیاسی، قسمی سیاست پیکارجویانه را تبیین می‌کند که منطبق با چرخش پسامدرن است، زیرا قرائت موف از امر سیاسی مبتنی بر مؤلفه‌هایی مانند ضد ذات‌باوری و ضد مبنا انگاری است که از جمله مهم‌ترین مقولات چرخش پسامدرن به‌شمار می‌آیند.

واژگان کلیدی: شاننال موف، امر سیاسی، پسامدرن، سیاست، دیگری، ضدیت

* نویسنده مسئول، رایانامه: dr.khaleghi@ut.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۲ مهر ۱۳۹۷، تاریخ تصویب: ۲۴ خرداد ۱۴۰۰

۱. مقدمه

شانتال موف، امر سیاسی را بیش از هر چیزی در نسبت با بُعد هستی‌شناختی ضدیت^۱ درک می‌کند، و سیاست را نیز مجموعه اقدامات و نهادهایی در نظر می‌گیرد که هدفشان ساماندهی به همزیستی آدمیان است. با وجود این، این اقدامات همواره در بستری تخصیص‌آمیز که توسط امر سیاسی بنیان یافته است، انجام می‌گیرند. تلقی ضدیتی از امر سیاسی مساله جدیدی نیست، زیرا در سنت غالب اندیشه سیاسی مدرن که هابز طلایه‌دار اصلی آن بود، به‌طور اساسی سیاست با پدیده‌هایی مانند جنگ داخلی و «نبرد همه علیه همه»^۲ عجین شده بود، اما راه‌حل غلبه بر این بحران همواره در تأسیس قدرتی اقتدارگرا پنداشته شد که ضمن حل و هضم تکثر نیروهای اجتماعی و سیاسی بتواند اجماع را بر جامعه حاکم سازد، و نظم را به اجتماع بازگرداند. در واقع «لویاتان» هابز نخستین و در عین حال روشن‌ترین تصویر برای مدرنیته سیاسی است؛ قدرتی قهار که در رأس هرم اجتماعی ایستاده است، و همه شهروندان در بدنه سیاسی وی تجمع یافته‌اند. در واقع، سیاست مدرن با اتکا به ترس از تکثرگرایی، همواره منادی وحدتی بود که به طرد نیروها و جنبش‌های اجتماعی منجر می‌شوند. با این حال، موف ضمن شالوده‌شکنی این منطق مدرنیته سیاسی معتقد است که این راه‌حل اقتدارگرایانه، نتیجه منطقی محتوم چنین انگاره هستی‌شناسانه‌ای نیست، و با ایجاد تمایز میان ضدیت و پیکارجویی، راه برای تجسم شکلی از دموکراسی که نافی نفی رادیکال نباشد، هموار می‌شود.

در واقع برداشت موف از امر سیاسی در مقابل قرائت مدرنیته سیاسی است، زیرا اصل اساسی برای موف تکثر نیروهای اجتماعی و سیاسی است، و نه نیل به اجماع. در واقع، می‌توان قرائت موف از امر سیاسی را قرائتی پسامدرن از این مفهوم تلقی کرد. برداشت موف از امر سیاسی به دلیل تأکید بر ضدیت با عقل‌باوری، جهان‌شمول‌باوری، ذات‌گرایی و ضدیت با مبنانگاری، برداشتی پسامدرن به‌شمار می‌آید. در واقع، موف مارکسیسم را به زمانه پسامدرن کشاند، و با ادبیات غالب پسامدرن مورد بازصورت‌بندی قرار داد، و با به‌کارگیری و وام گرفتن مفاهیم پسامدرنیستی همچون دال تهی^۳، بازی‌های زبانی، قدرت شبکه‌ای و سیال، ارتباطی بودن هویت، هویت‌سازی، عدم تعیین و تأیید بی‌ثباتی جامعه، تکثرگرایی در سیاست، دغدغه رادیکالیزه کردن دموکراسی و... در اصل، نظریه موف داخل در گفتمان سیاسی پسامدرن قلمداد می‌شود. تأکید موف و لاکلائو بر تکثرگرایی رادیکال در عرصه سیاست و تأکید بر کثرت نیروهای سیاسی و اقتضایی بودن هژمون یافتن هر کدام آنها، بیانگر نسبت و ربط آنها با گفتمان سیاسی پسامدرن است.

-
1. Antagonism
  2. The war of all against all
  3. Empty Signifier

به باور موف میراث مدرنیته سیاسی به واسطه عقل‌باوری و تمسک به ایده اجماع که از سنت روشنگری به‌جای مانده، موجبات ایجاد بحران در اندیشه سیاسی را فراهم کرده است. این بحران ناشی از طرد تکثرگرایی رادیکال به بهانه حفظ انسجام در جوامع است. از این رو، موف در صدد است تا با اقتباس از ادبیات پسامارکسیستی و پسامدرنیستی و پساساختارگرایی به بحران‌های موجود در اندیشه سیاسی مدرن پردازد. نخستین و اصلی‌ترین بحران موجود در مدرنیته سیاسی، نفی سیاست تعارضی یا سیاست معطوف به منازعه است. موف بر این نظر تأکید دارد که تعارضی دیدن گستره سیاست تنها محدود به هستی‌شناسی بدبینانه سنت هابزی-اشمیتی نیست، بلکه امکان فراهم آمدن قسمی سیاست تعارضی که در حین پذیرش (دیگری) به‌عنوان اصل اساسی دموکراسی، انشقاق نخستین اجتماع را نیز پذیرا باشد، وجود دارد. از این رو، دو پرسش پژوهشی در این مقاله مطرح شده‌اند: ۱. چگونه موف پذیرش «دیگری» و تعارض را همزمان در صورت‌بندی خود از امر سیاسی تجمیع می‌کند؟ ۲. رویکرد موف در خصوص امر سیاسی چه نسبتی با چرخش پسامدرن دارد؟ برای پاسخ‌گویی مناسب به این پرسش‌ها، نوشته‌های موف و اندیشمندان منتقد یا موافق برداشت وی از امر سیاسی بر مبنای پسامدرنیسم بررسی خواهد شد. در فرضیه استدلال می‌شود که موف به‌واسطه اخذ مفاهیم فلسفی ژاک دریدا همچون مکملیت و تمایز قادر به ارائه منطقی از امر سیاسی می‌شود که این پدیده را در حد فاصل پذیرش دیگری و آنتاگونیسم قرار می‌دهد. نتیجه گرفته می‌شود که موف با قرار دادن مفهوم رقیب و رقابت در بطن قرائت خود از امر سیاسی، قسمی سیاست پیکارجویانه را تبیین می‌کند که منطبق با چرخش پسامدرن است، زیرا قرائت موف از امر سیاسی مبتنی بر مؤلفه‌هایی مانند ضد ذات‌باوری و ضد مبنانگاری است که از جمله مهم‌ترین مقولات چرخش پسامدرن به‌شمار می‌آیند.

۲. پیشینه پژوهش

اگر لویاتان و کتاب در باب شهروند هابز را نقطه آغاز مدرنیته سیاسی به‌عنوان قلمرو نظام‌مند و واجد روش تلقی کنیم، سیاست در این دوره بیش از هر چیز دیگری تحت سیطره علم بوده است. اندیشمندان سیاسی همواره در صدد علمی کردن و اعمال روش‌های علوم نوین مانند هندسه و فیزیک بر سیاست بوده‌اند؛ و این فرایند بود که به تدریج به تکوین علوم سیاسی در اواخر سده نوزدهم و اوایل سده بیستم منجر شد. از نیمه دوم سده بیستم به‌واسطه تحولات اجتماعی و سیاسی مفهوم‌بندی‌های پیشین از سیاست پاسخگوی نیازهای اندیشمندان نبود، بنابراین گروهی از متفکران قاره‌ای قلمرو نوین را در اندیشه سیاسی فراهم کردند که به امر سیاسی شهرت یافت. متفکران سیاسی کلاسیک و مدرن همواره سودای مطالعه بهترین شکل

حکومت یا مطالعه و مقایسه نهادهای سیاسی نظام‌های مختلف را در سر داشتند، اما این نسل جدید اندیشمندان سیاسی با پیش کشیدن مفهوم امر سیاسی، در پی رد پای قدرت و سیاست در تمام شئون زندگی انسان بودند. شاید یکی از پرورده‌ترین بینش‌ها در خصوص این برداشت از امر سیاسی متعلق به فمینیست‌های رادیکال دهه ۱۹۶۰ باشد که معتقد بودند «امر شخصی، همانا امر سیاسی است» (هی‌وود، ۱۳۸۷: ۴۱۷). میشل فوکو نیز در پروژه تبارشناسی قدرت همواره در تلاش بود تا نشان دهد که حتی شخصی‌ترین شئون زندگی انسان مثل جنسیت متأثر از سیاست و قدرت بوده است. به باور فوکو امر سیاسی بر بنیان قدرت استوار شده و قدرت همان پدیده‌ای سیال، جاری و فراگیر است که در همه ساحات حیات آدمی یافتنی است. برداشت فوکو از قدرت، برداشتی دوگانه و متناقض‌نماست. فوکو از یک سو با عیان کردن ابعاد مختلف قدرت کلان در تلاش است روش‌ها و انضباط‌هایی را که به واسطه آنها انسان فرمانبردار می‌شود، عیان کند. از سوی دیگر، با رونمایی از خرده‌قدرت‌های متراکم در پهنه اجتماعی در صدد بود تا تأکید کند که هر جا قدرت است، مقاومت نیز وجود دارد (فوکو، ۱۳۹۰: ۲۸). از این رو، برای فوکو نیز امر سیاسی بستری برای ضدیت و پیکارجویی بود.

هابرماس نیز از جمله اندیشمندانی بود که دغدغه بحث از امر سیاسی را داشت، اما امر سیاسی برای وی در ذیل امر اخلاقی و امر بین‌ذهنی تعریف می‌شود. از این منظر سیاست عرصه ارتباطات، گفت‌وگو و هم‌زمانی انسان‌های مستقر در اجتماع و حوزه عمومی است (Habermas, 1989: 18). ژاک رانسیر به‌عنوان یکی از اندیشمندانی که همواره در آثار خود دغدغه شناخت امر سیاسی را داشته است، برای روشن‌تر شدن این مفهوم سه گرایش ضدسیاسی را برمی‌شمارد:^۱ نخست؛ کهن‌سیاست که به کوشش‌های هواداران زندگی اجتماعی

۱. تعریف نوواژه‌های neologism مطرح‌شده در گفتمان‌های سیاسی اندیشمندان پسامدرن و منتقدان آنها مهم است، به‌ویژه به این دلیل که برای این نوواژه‌ها از پیشوندهایی استفاده شده است، که باید به‌دقت در فارسی معادل‌یابی شوند. از آنجا که در زبان انگلیسی برای این واژه‌سازی علمی از زبان یونانی باستان و لاتین استفاده شده است، برخی زبان‌شناسان ایرانی پیشنهاد کرده‌اند که از زبان‌ها و گویش‌های ایرانی یا پارسی کهن و اوستایی برای معادل‌یابی نوواژه‌های علمی استفاده شود. به‌طور مثال، با استفاده از اوپر (par) در فارسی کهن برای Hyper-politics از کلمه «اوپرسیاست» استفاده شود. سه نوواژه ژاک رانسیر Rancière، کهن‌سیاست (Archipolitics)، پیراسیاست یا شبه‌سیاست (Parapolitics)، و فراسیاست (Metapolitics)، در کتاب وی به نام/اختلاف‌نظر: سیاست و فلسفه معرفی شدند تا آنچه او «سیاست فیلسوفان» the Politics of the Philosophers از افلاطون تا هابز و از مارکس تا بوردیو نامیده است، شرح داده شود. مسئله اصلی رابطه بین سیاست و فلسفه است که به‌گونه‌ای رابطه‌ای بین امر واقعی و اندیشه امر واقعی است (Bosteels, 2010a: 208). نوواژه‌های دیگری که در نوشته‌های نوآورانه اندیشمندانی مانند رانسیر، موف و لاکلائو مشاهده می‌شود، با متداول‌ترین معادل فارسی آنها عبارت‌اند از: پساسیاست (Post-politics)، ماورای سیاست (آلترا پولیتیک Ultra-politics)، زیرسیاست (اینفرا پولیتیک Infrapolitics)، (امر سیاسی، the Political)، (ناسیاسی Impolitical)، (اوپرسیاست Hyper-politics)، (ابرسیاست Super-politics)، (سیاست‌زدایی Depoliticization)، (بازگشت امر

در راه تعریف نوعی فضای اجتماعی همگن با ساختار اندام‌وار، نوعی فضای بسته سنتی که هیچ قسم خلأ یا فضای تهی به‌جا نمی‌گذارد که در آن رخداد سیاسی سرنوشت‌ساز امکان وقوع یابد، اشاره دارد. دوم؛ پیراسیاست که در واقع نوعی کوشش برای سیاست‌زدایی از سیاست است، یعنی حذف ابعاد سیاسی آن با هدف تبدیل آن به منطق پولیس^۱. در این نوع از سیاست واقعیت کشمکش سیاسی پذیرفته می‌شود، اما دوباره در قالب صورت‌بندی‌های جدید مثل فضای رقابتی حزب‌ها/کارگزاران که به‌عنوان کارگزاران مردم شناخته می‌شوند، منعکس می‌شوند. اخلاق هابرماس و جان راولز شاید واپسین رسوبات فلسفی این گرایش باشد: کوشش برای حذف مخاصمات از صحنه سیاست به کمک تنظیم و تنسيق قواعد و هنجارهای لازم‌الاتباعی واضح و بی‌ابهام که جایی برای فوران روال دادخواهی و سرریزی آن در سیاست راستین باقی نمی‌گذارد. سومین مورد ضدسیاسی همانا فراسیاست مارکسیستی (سوسیالیستی آرمان‌شهری) است. این نوع از سیاست به پذیرش کامل کشمکش سیاسی اما بسان نوعی تئاتر سایه‌بازی که در آن فرایندهایی اجرا می‌شوند که در حقیقت روی صحنه دیگری (روی صحنه زیرساخت‌های اقتصادی) به‌وقوع می‌پیوندند، اشاره دارد. پس هدف غایی سیاست همانا از میان برداشتن خویش است، یعنی استحاله روال «اداره مردم» به روال «اداره اشیا» در نظام عقلانی و سراپا شفاف متکی بر اراده‌های جمعی.

اسلاوی ژیزک مورد چهارمی را نیز به این گرایش‌های ضدسیاسی اضافه می‌کند؛ ابرسیاست که زیرکانه‌ترین و ریشه‌ای‌ترین شکل انکار سیاست راستین، یعنی کوششی در راه حذف کامل ابعاد سیاسی و کشمکش از راه به افراط کشیدن آن با توسل به شیوه‌های نظامی مستقیم و نظامی کردن عرصه سیاست: امر سیاسی که بدین‌سان «طرد شده» و «قدغن شده» در ساحت امر واقعی بازمی‌گردد. آن هم در جامعه تلاشی برای برون‌رفت از بن‌بست کشمکش سیاسی، و گشودن قفل اختلاف‌نظر است، یعنی با بازصورت‌بندی آن در قالب جنگ بین «ما» و «آنها» که همان دشمن به‌شمار می‌آیند، جنگی که در آن هیچ قسم زمینه مشترکی برای کشمکش نمادین در کار نیست (ژیزک، ۱۳۸۴: ۴۵۸-۴۵۷). در واقع، موف نیز در امتداد این سنت فکری که امر سیاسی را با سیاست و علم سیاست خلط نمی‌کند، قرائتی از امر سیاسی ارائه می‌دهد که ضمن نقد سایر برداشت‌ها در تلاش است تا قرائتی انضمامی و واقع‌گرایانه تدوین کند.

سیاسی (Return of the Political)، (پایان سیاست End of Politics) (Mouffe, 2005; Mouffe, 2016; Rancière 1999; Žižek, 2005; Bosteels, 2010b; Aytac, 2020; Azmanova, 2018; Thornhill, 2009).

1. the Polis

۳. چارچوب مفهومی

در حوزه تعاریف امر سیاسی جهت‌گیری‌ها را می‌توان در دو قالب اصلی دسته‌بندی کرد. در یک سو، اندیشمندانی قرار دارند که امر سیاسی را قلمرو معطوف به «دیگری» و «دوستی» می‌دانند. هانا آرنت، اصلی‌ترین متفکر در این سنت فکری قلمداد می‌شود که امر سیاسی را در امتداد خوانش اخلاقی خود، امری مرتبط با اجماع تعریف می‌کند. از نظر آرنت سیاست با همزیستی و هم‌گروهی مسالمت‌آمیز انسان‌های متفاوت سروکار دارد. انسان‌ها در عرصه سیاست خود را طبق مشترکات ذاتی و بنیادینی سازماندهی می‌کنند که در آشوب مطلق تفاوت‌ها یافت می‌شوند، یا از دل آن آشوب متنوع می‌شوند (آرنت، ۱۳۹۴: ۳۷۷-۳۷۸). آرنت به‌واسطه هم‌دلی با سیستم دولت‌شهرهای باستانی امر سیاسی را پدیده‌ای مربوط به حوزه عمومی و فضایی بین‌ذهنی می‌داند که امکان تحقق آن در دنیای مدرن در حال از میان رفتن است. برای آرنت، امر سیاسی همان کنش خودانگیخته انسان‌های متکثر و برابر است که از تلاش برای معاش و رفاه رها می‌شوند و یکدیگر را به‌عنوان موجوداتی برابر در نظر می‌گیرند؛ و این رویکرد به نوع بشر بستر گفت‌وگو و کنش جمعی را فراهم می‌کند (Arendt, 1998: 176). نقطه کانونی در چشم‌انداز آرنت گشودگی به روی «دیگری» و هم‌پذیری است. از این رو، مفهوم دوستی در اندیشه سیاسی آرنت نقشی مهم دارد، حتی وی دوستی را همان عنصری می‌داند که مقوم حوزه عمومی و عرصه سیاست است.

در مقابل ایستار آرنت به امر سیاسی که این پدیده را عرصه تعامل، مفاهمه و گفت‌وگو می‌داند، ایستار کارل اشمیت قرار دارد که همانا هویت و آگاهی انسان را به تمایز ارجاع می‌دهد و نه دوستی و دیگری‌پذیری. اشمیت، اندیشمند کاتولیک، حقوق‌دان و نظریه‌پرداز سیاسی آلمانی بود که به‌دلیل همکاری نزدیک با نازی‌ها به اندیشمندی بدنام بدل شده است. با این حال، صرف‌نظر از این مباحث اشمیت در بحث از امر سیاسی به نکاتی تاکید دارد که بسیار شایان توجه‌اند. موف خود معترف به بدنامی اشمیت است، اما در عین حال بر آن است که در تأملات اشمیت نقاط عطف خاصی وجود دارد که در فهم امر سیاسی بسیار راه‌گشاست. وی می‌نویسد: «من معتقدم که ما چیزهای زیادی از اشمیت می‌توانیم بیاموزیم... من کاملاً آگاهم که اشمیت با نازی‌ها همکاری می‌کرده... با این همه معتقدم که نیروی فکری اندیشمندان را نباید با کیفیات اخلاقی آنها بسنجیم، بلکه باید واجد یک معیار قاطع باشیم و آن این‌که ما به هر صورت نیازمند ایجاد یک گفتگو با آثار آنها هستیم» (Mouffe, 2005: 5).

بحث اساسی اشمیت این است که طبیعت و ماهیت امر سیاسی در یک چیز است و آن، تقابل و تفکیک دوست/دشمن است. تقابل دوست/دشمن که معیار همیشگی امر سیاسی است؛ بی‌زمان و بی‌مکان است. ما هیچ‌گاه شاهد جامعه‌ای نخواهیم بود که فاقد این تقابل و تفکیک

باشد. تمایز سیاسی مشخصی که کنش‌ها و انگیزه‌های سیاسی را می‌توان به آن بازگرداند، تمایز میان دوست و دشمن است. دشمن سیاسی به‌طور حتم از نظر اخلاقی شر یا به لحاظ زیباشناختی زشت نیست، و بی‌شک در هیأت رقیب اقتصادی ظاهر نمی‌شود؛ و چه‌بسا داد و ستد تجار با وی سودآور باشد. با این همه، او بیگانه است و برای سرشت دشمن بودن او همین بس که به لحاظ وجودی به‌طور قاطع چیزی «غیر» و متفاوت و بیگانه باشد، چندان‌که در موارد استثنایی زدو خورد و ستیز با وی ممکن است. سرشت به‌طور ذاتی عینی، و خود آیین امر سیاسی بدین‌واسطه عیان می‌شود که می‌توان با معیارهای تقابل دوست/دشمن و مستقل از دیگر تقابل‌ها آن را تمییز داد، درک کرد، و از دیگر حوزه‌ها بازشناخت. دشمن تنها به هر رقیب یا هر کسی که در نزاعی شرکت می‌کند، اطلاق نمی‌شود. افزون‌بر این، او حریف یا مخالف شخصی نیست، که آدم از او بیزار است. دشمن تنها زمانی، دست‌کم بالقوه، وجود دارد که جمعی مبارزه‌جو با جمعی مشابه مواجه می‌شود. دشمن هرگز خصوصی نمی‌شود، دشمن تنها و تنها دشمن عمومی است، زیرا چیزی که نسبتی با چنین جمعی از آدمیان، خاصه با کل یک ملت دارد، به‌واسطه چنین نسبتی ناگزیر عمومی می‌شود (اشمیت، ۱۳۹۳: ۲۴).

در این میان موف چشم‌اندازی نوین را برای تفسیر امر سیاسی گشود که نه آن را پدیده‌ای در حول دوستی معرفی می‌کند، و نه پدیده‌ای در حول آنتاگونیسم و ضدیت مطلق دوست/دشمن. موف امر سیاسی را پدیده‌ای در حول رقابت تعریف می‌کند. شرط وجود رقابت، رقیب^۱ است. رقیب یک (دیگری) جذب‌ناپذیر است، و هرگز این رقابت به حذف آن منجر نمی‌شود، زیرا بر مبنای ایده مکملیت دریدا که موف تأکید اساسی بر آن دارد، دیگری همواره جزء جدایی‌ناپذیر از یک هویت است، و به‌طور اساسی بدون دیگری، هویت معنا و وجود خارجی نخواهد داشت. در واقع، رویکرد پیکارجویانه موف نه نئوآشیمیتی است، نه نئوآرنیتی، و نه نئونیچه‌ای، بلکه موف از خلال نقد این سنت‌های پیکارجویانه، مدلی از سیاست پیکارجو را ارائه می‌دهد که در قالب شرایط انضمامی دولت-ملت‌ها اعمال‌شدنی و اجراشدنی است.

۴. موف و دغدغه بازگشت امر سیاسی

۴.۱. امر سیاسی در زمانه پسامدرن

با این‌که خود موف در مورد پسامدرنیته نظریه‌پردازی نکرده است، اما چند دلیل عمده وجود دارد که وی را نماینده نظریه‌پردازان دموکراسی در شرایط پسامدرن بدانیم. نخستین و مهم‌ترین دلیل این است که از دیدگاه نظریه دموکراسی رادیکال وی، توسعه فرهنگ که توسط

جامعه‌شناسان پسامدرنیته تئوریزه شده است، باید فراهم آورنده امکان دموکراتیک شدن تلقی شود، نه نابودکننده سیاست رادیکال. هرچند لاکلائو و موف با نظریه‌پردازان پسامدرنیته و نیز در حقیقت با نظریه‌پردازان جوامع پیچیده مانند اوفه و هابرماس در این مورد توافق دارند که جامعه پاره‌پاره شده و همبستگی اجتماعی سست شده است، اما این امر نه دلیل خوشحالی و نه دلیل یأس است؛ بلکه آن را باید به‌منزله فرصتی برای ایجاد انجمن‌های سیاسی و مساوات‌گراتر و متکثرتر در نظر گرفت. دوم این‌که، هرچند تعهد آنها به دموکراسی لیبرال به‌عنوان حالتی از دموکراسی رادیکال از بعضی لحاظ تعهدی به مدرنیته است، اما نحوه برداشت آنها از آن به‌طور کامل پسامدرن است. لاکلائو و موف مفهوم پسامارکسیست را به پسامدرنیست ترجیح می‌دهند، زیرا اندیشه آنها برخاسته از ساخت‌زدایی از سنت مارکسیستی است. البته رد کامل عنوان پسامدرن دوام زیادی ندارد، زیرا این ساخت‌زدایی به ضدشالوده‌انگاری، جوهرستیزی و تعهد به گفتمان منجر می‌شود، که همگی ویژگی چرخش پسامدرن هستند (نش، ۱۳۸۹: ۲۸۴).

برداشت موف از امر سیاسی به‌دلیل تأکید بر ضدیت با ذات‌گرایی و ضدیت با مبنانگاری، برداشتی پسامدرن به‌شمار می‌آید. موف خود در این‌باره بیان می‌کند: «در دهه‌های اخیر مقولاتی مانند ماهیت انسان، خرد جهانشمول و سوژه عقلانی خودمختار به طرز فزاینده‌ای به چالش کشیده شده‌اند. گروهی از اندیشمندان از منظری متفاوت ایده‌های ماهیت جهانشمول انسان و محور جهانشمول عقلانیت را که برحسب شناسایی‌شدنی بودن ماهیت انسان و نیز امکان نیل به حقیقت نامشروط جهانشمول استوار بودند، مورد نقد قرار می‌دهند. این نقد از جهانشمول‌باوری روشنگری و عقل‌باوری که اغلب به نقد پسامدرن دلالت دارد، از جانب اندیشمندانی مثل هابرماس به‌عنوان خطری برای پروژه دموکراتیک مدرن معرفی شده است. این قبیل اندیشمندان خط اتصالی را میان ایده‌آل‌های دموکراتیک روشنگری و رویکرد عقل‌باورانه و جهانشمول آن می‌بینند» (Mouffe, 2013: 17). موف معتقد است نقد ذات‌باوری بنیان اصلی طراحی سیاست رادیکال دموکراتیک است، و این مهم‌ترین معیار در رویکرد پسامدرن تلقی می‌شود (Mouffe, 2000: 17).

تأکید موف و لاکلائو بر تکثرگرایی رادیکال در عرصه سیاست و تأکید بر کثرت نیروهای سیاسی و اقتضایی بودن هژمون یافتن هر کدام آنها، بیانگر نسبت و ربط آنها با گفتمان سیاسی پسامدرن است. موف و لاکلائو در «هژمونی و استراتژی سوسیالیستی» می‌نویسند: «در جوامع ماقبل مدرن پادشاه تجسم‌بخش دانش، مشروعیت و قدرت بود، اما در عصر مدرنیته با پایان سلطنت مطلقه قطعیت مطلق نیز پایان می‌یابد. عزل شه‌ریار شرایط را برای ایجاد دموکراسی فراهم آورد، که در آن حقیقت، ارزش و قدرت نیز همواره می‌توانند مورد چالش قرار گیرند. به

هر حال، تلاش برای واداشتن مجدد مرکز به تفسیر این که چه چیز برای مردم حقیقت و خوب است، نیز به توتالیتاریسم می‌انجامد» (Laclau & Mouffe, 1985: 186).

از نظر موف، استفاده از ابزارهای نظری برای تشریح جریان‌های مختلفی که با عنوان پسامدرن در فلسفه معروف شده‌اند، و نقد مطلوبشان از عقل‌باوری و سوژه‌باوری لازم است. برداشت وی از انقلاب دموکراتیک و عناصر سیاسی مدرنیته به شدت پسامدرن‌اند، به نحوی که وی می‌نویسد: «به چالش کشیدن عقل‌باوری و اومانیزم، دال بر نفی و رد مدرنیته نیست، بلکه نشانه بحران در پروژه خاصی از مدرنیته - پروژه روشنگری خودبنیاد- است. این به معنای رد پروژه سیاسی مدرنیته نیست، که دستاورد آن تساوی و آزادی برای همگان است. به منظور پیگیری و تعمیق این بُعد از انقلاب دموکراتیک، باید مطمئن باشیم که پروژه دموکراتیک تفسیر کامل و وسیعی از خاصیت کشمکش دموکراتیک در زمانه ما داشته باشد. در اینجا است که نقد به اصطلاح پسامدرن به بار می‌نشیند» (Mouffe, 1998: 13). موف در بازگشت امر سیاسی می‌نویسد: «سنت لیبرال دموکراتیک بر روی تفاسیر باز و گشوده است، و سیاست رادیکال دموکراتیک تنها یک راهبرد در میان سایر راهبردهاست. هیچ ضمانتی برای کامیابی این راهبرد وجود ندارد، اما این پروژه در راستای پی‌گیری و تعمیق پروژه دموکراتیک مدرنیته گام برمی‌دارد. چنین راهبردی مستلزم انفصال از عام‌باوری انتزاعی روشنگری، برداشت ذات‌گرایانه، کلیت اجتماعی و اسطوره سوژه همگون است. از این لحاظ، به هیچ وجه به توسعه فلسفه پسامدرن بسان یک تهدید نگریسته نمی‌شود، رادیکال دموکراسی از فلسفه پسامدرن به عنوان ابزاری ضروری و چاره‌ناپذیر در راه نیل به اهدافش استفاده می‌کند» (Mouffe, 1998: 21).

۴.۲. وجه برسازنده امر سیاسی

موف تعریف بدیعی از امر سیاسی ارائه می‌کند که به وجه برسازنده امر سیاسی توجه دارد. در سنت مارکسیستی، سیاست همواره به منزله روساخت و جزئی از روبنا نگریسته می‌شد که در تحلیل نهایی توسط نیروهای اقتصادی زیربنا تعیین می‌شود. از منظر موف، این بینش در واقع موجبات زوال فلسفه سیاسی را فراهم می‌کند. به باور وی، امر سیاسی بُعدی مستقل و برسازنده اجتماع سیاسی است. ایده اصلی اندیشه موف ارائه تعریفی از ماهیت امر سیاسی و سیاست دموکراتیک است که به طور اساسی در تقابل با تلقی پساسیاست قرار دارد. این تلقی اکنون دامنه وسیعی را در برمی‌گیرد. وجه اشتراک همه اندیشه‌های پساسیاستی از ایده پایان تاریخ گرفته تا نظریه‌های فراسوی چپ و راست، رأی هژمونی، جامعه مدنی جهانی، دموکراسی جهان‌وطن، دموکراسی گفت‌وگویی و... فرو کاستن و تقلیل امر سیاسی به اقتصاد

جهانی یا فرهنگ است، که حاصل کار آن نیز چیزی جز غیرسیاسی شدن اجتماع، و در نهایت پذیرش وضع موجود نیست. موف در واقع در سایه نظریه پردازانی ایستاده است که مبشر بازگشت به سیاست، تلقی سیاست به منزله حوزه‌ای مستقل و خودآیین و ضرورت وجود جانبداری سیاسی‌اند. لاکلاو معتقد است که دیدگاه مسلط در زمینه امر سیاسی در سده نوزدهم، که با گرایش‌های جامعه‌شناختی مختلف تا سده بیستم تداوم پیدا می‌کرد، امر سیاسی را به یک فروسیستم^۱ یا روساخت^۲ تبدیل کرده بود که تابع قوانین ضروری جامعه به‌شمار می‌آمد. این دیدگاه با پوزیتیویسم به پیروزی رسید؛ و نتایج متزاید و رسوب‌شده‌ای بیش از یک سده زوال فلسفه سیاسی را موجب شد.^۳ امروز، برعکس، ما به زدودن امر اجتماعی و از نופعال کردن آن با بازگرداندن آن به سویه سیاسی تأسیس آن نیاز داریم. این فرایند رسوب‌زدایی، در عین حال نوعی فرایند تمامیت‌زدایی از امر اجتماعی است، زیرا با توجه به این‌که دیگر جامعه را تمامیتی قلمداد نمی‌کنیم که قسمی منطق زیرساختی و درون‌زاد بدان وحدت بخشیده است، و با توجه به خصلت امکانی و حادث‌شونده اعمال نهاد سیاسی، هیچ جایگاهی وجود ندارد که از آنجا یک حکم مطلق یا فرمان بتوان صادر کرد (لاکلاو، ۱۳۸۵: ۱۱۴).

از این منظر، امر سیاسی دیگر زیرمجموعه امر اجتماعی نیست، چون با توجه به وضعیت پسامدرنی که در آن زندگی می‌کنیم، جامعه دیگر به‌عنوان یک کلیت، اعتبار خود را از دست داده است، اما همچنان با روابط قدرت، هژمونی و میل به استیلا مواجهیم، روابطی که توسط هویت‌های گروهی و جمعی خاص به پیش می‌روند. وضعیت سیاسی پسامدرن، وضعیتی متفرق و متراکم است که در آن سیاست‌ها هرچه بیشتر محلی، بومی و خردتر می‌شوند. در این وضعیت، دیگر از جایگاهی برای حکمرانی که اراده تمامیت جامعه را بازنمایی کند، خبری نیست، بلکه ما با هویت‌های جمعی مواجهیم که در حالت رقابت با یکدیگر به سر می‌برند.

1. Subsystem

2. Superstructure

۳. این مباحث انتقادات و واکنش‌هایی را در پی داشته است. تورنهییل در بیان نقد نظریه‌های امر سیاسی موف، لاکلاو و لفورت استدلال می‌کند که آنان به‌طور معمول به پیش‌شرط‌های انسان‌شناختی یا ماهیت ذاتی استناد می‌کنند، زیرا امر سیاسی را از امر اجتماعی یا امر جامعه‌شناختی تفکیک می‌کنند. وی ادعا می‌کند که این نظریه‌پردازان باید با تغییر پارادایم روش‌شناختی راهی برای بازگرداندن امر اجتماعی و امر جامعه‌شناسی به‌ویژه جامعه‌شناسی تاریخی به تحلیل‌های خود بیابند و مشاهده کنند که فرایندهای اجتماعی-تاریخی آشکاری در ساختار امر سیاسی در جوامع مدرن وجود دارد. مفهوم امر سیاسی تنها با تحلیل تعریف جامعه از کارکردهای سیاسی خود معنادار خواهد شد (Thornhill, 2009: 714-715). از آنجا که امر سیاسی قلمرویی خودمختار در درون جامعه است، همه محتویات اجتماعی را نمی‌توان به‌طور قاطع یا حتی معناداری سیاسی شده کرد. این فرض که هر گبروداد تعارض‌آمیزی یک رقابت سیاسی است، و یا این‌که ساختار سیاسی دارای ساختار ناگزیر تعارضی است، توهمی، ساده‌لوحانه و از لحاظ نظری دفاع‌نشدنی است (Thornhill, 2009: 728-729).

۵. ضدیت و امر سیاسی

از چشم‌انداز موف، امر سیاسی بر مبنای ضدیت قوام یافته است. وی بیان می‌کند: «برخی نظریه‌پردازان مثل هانا آرنت امر سیاسی را به صورت فضای آزادی و اجماع عمومی در ذهن متصور می‌کنند؛ و برخی دیگر آن را مانند فضای قدرت، تنازع و ضدیت می‌بینند. فهم من از امر سیاسی به وضوح متعلق به چشم‌انداز دوم است» (Mouffe, 2005: 8). موف در نظریه خود بین دو ساحت امر سیاسی و سیاست تمایز قائل می‌شود، و می‌نویسد: «منظور من از امر سیاسی، ضدیتی است که به عنوان برسازنده جوامع انسانی شناخته می‌شود، اما از نظر من (سیاست)، مجموعه اعمال و نهادهایی است که به واسطه نظم خلق می‌شوند. سیاست یعنی سازماندهی همزیستی انسان‌ها در فضایی که به طور ناسازگار از امر سیاسی برآمده است» (Mouffe, 2005: 9). از نظر وی، جامعه در لحظه شکل‌گیری یک هویت سیاسی در اثر تحركات یک قطب هژمونیک به وجود می‌آید. سیاست تنها تشکیلات و برنامه‌ریزی برای پیشبرد یک اجتماع است، یا همان چیزی است که ما به عنوان دولت و تشکیلات اجتماعی می‌شناسیم. در واقع، به بیان بهتر، سیاست فرع امر سیاسی است. امر سیاسی ماهیت روابط گروهی است، و سیاست صورت و ظاهر تجلی این روابط است. تجربه ضدیت‌های اجتماعی، امری محوری برای نظریه سیاسی موف است، زیرا ضدیت در وهله نخست، رابطه‌ای خصمانه است که به تولید یک دشمن یا «دیگری» منجر می‌شود. افزون‌بر این، امری ضروری برای مرزبندی‌های سیاسی است. دوم آن‌که، شکل‌گیری روابط خصمانه و تثبیت مرزهای سیاسی امری محوری برای ثبات بخشی به هویت صورت‌بندی‌های گفتمانی و کارگزاران اجتماعی است. سوم این‌که، تجربه ضدیت نمونه‌ای از سیالیت و نبود تثبیت نهایی هویت را نشان می‌دهد. اهمیت مفهوم خصومت یا ضدیت در آن است که هر چیزی در ارتباط غیر، هویت می‌یابد، زیرا اشیا و موجودات ذات و هویتی ثابت ندارند، و تنها در ارتباط با دیگری و ضدیتی که با آن برقرار می‌کنند، هویت می‌یابند (حقیقت، ۱۳۸۷: ۵۴۴).

امر سیاسی معنایی عام دارد، و به حالتی باز می‌گردد که ما به شکل مداوم به شیوه‌ای اجتماع را ساخته و شیوه‌های دیگر را طرد می‌سازیم. در واقع، مطابق این دیدگاه امر سیاسی سازمان دادن به جامعه به شیوه‌ای خاص است، به نحوی که شیوه‌های ممکن دیگر را نفی و طرد می‌سازد. به این ترتیب، گفتمان‌های مختلف ممکن است بر سر سازماندهی جامعه به شیوه خاص خودشان با هم در رقابت باشند. امر سیاسی از این منظر به عنوان فضایی برای بازی تصور می‌شود که هیچ‌گاه بازی با حاصل جمع صفر نیست، زیرا قواعد و بازیگران هیچ‌گاه به طور کامل روشن نیستند. مفصل‌بندی‌های سیاسی نوع فکر و عمل و شیوه‌های شکل‌گیری جامعه را تعیین می‌کنند. از دیدگاه موف و لاکلائو، تاریخ فلسفه سیاسی در غرب،

از افلاطون تا هابز همواره ماهیت سیاسی عمل اجتماعی را نادیده گرفته‌اند. افلاطون درصدد ایجاد جامعه آرمانی و بی‌نزاع بود؛ و هابز با سرکوب تکثر و ایجاد قدرت سرکوبگر می‌خواست مشکل از جاشدگی و بحران در اجتماع را حل کند، اما این دو راه به نتیجه نمی‌رسند. جامعه سیاسی، جامعه‌ای ناکامل است که به‌طور همیشگی در حال بازسازی است، و هیچ‌گاه به نقطه کمال و اوج نخواهد رسید (حقیقت، ۱۳۸۷: ۵۵۲).

به نظر موف، این طرز تفکر که ما قادر به ایجاد وضعیتی هستیم که در آن بتوانیم به اجماع عقلانی جهانشمول بر مدار ارزش‌های لیبرال‌دموکراتیک دست یابیم، بر مبنای تحلیل ناقص و معیوبی استوار شده است. از این‌رو، اعتقاد وی بر این است که انفکاک بنیادین ما/آنها، با تلقی ساده‌ای از اجماع حل‌شدنی نیست. وی ایراد اساسی تفکر لیبرال را در این تلاش بی‌هوده و در عین حال خطرناک، حل و جذب «آنها» در یک «ما» می‌داند. امر سیاسی از نظر موف، از تفکیک «ما/آنها» تشکیل شده، این تفکیک از ابعاد برساننده امر سیاسی است. وجود خصومت همواره از اجزای اصلی جامعه است که موجبات پیش‌بینی‌ناپذیری و تصمیم‌ناپذیری در خصوص جامعه را فراهم می‌آورد (Mouffe, 2013: 18).

موف امر سیاسی را از منظر هستی‌شناسی^۱ مورد خوانش قرار می‌دهد، یعنی امر سیاسی عرصه‌ای است که همه افراد جامعه در آن درگیرند. وی اشاره می‌کند «همان‌طور که اشمیت می‌گوید، ضدیت، یک امکان همیشه حاضر بوده و امر سیاسی به وضعیت هستی‌شناسانه ما وابسته است» (Mouffe, 2005: 16). در واقع از این منظر، امر سیاسی حامل ضدیتی است که هیچ‌گاه از عرصه سیاسی و اجتماعی ریشه‌کن‌شدنی نیست. موف با این نگاه هستی‌شناسانه، سیاست را مجموعه نهادهایی مثل حکومت، دولت و بوروکراسی می‌داند که زندگی روزمره را سامان می‌بخشند، اما امر سیاسی را ماهیت درونی می‌داند که در زندگی اجتماعی جریان دارد، آن را استوار نگه‌می‌دارد، و نیز نهادهای سیاسی را برمی‌سازد. از این‌رو، تنازع برساننده امر سیاسی است، و نفی این مؤلفه به تمامیت‌طلبی منجر خواهد شد. موف رویکرد اندیشمندانی مانند هابرماس و راولز را که سودای نیل به جهانی عاری از تضاد را در سر می‌پرورانند، به‌عنوان رویکردهای پسا-سیاسی قلمداد می‌کند. این تنازع فقط خشونت‌آمیز نیست، بلکه چیزی است که در سطح نمادین رخ می‌دهد، یعنی عرصه اندیشه و ایده‌ها، و این به معنای رد کامل حقوق انسانی طرف مقابل و ازاده برای حذف وی از عرصه رقابت نیست.

در بحث امر سیاسی، تأکید خاصی بر مقوله هویت‌های جمعی وجود دارد، و حتی آن‌ها را می‌توان بازیگران اصلی عرصه سیاسی دانست. موف در برخی مقولات همچون مقوله هویت جمعی رقابت، از بینش‌های اشمیت سود جسته است. همان‌طور که پیشتر بیان شد، کارل

اشمیت معتقد است دشمن یا رقیب یک هم‌آورد خصوصی نیست، که فرد از او نفرت داشته باشد. دشمن به صورت بالقوه تنها زمانی وجود دارد که شماری از افراد آماده مبارزه با جمعی مشابه شوند. دشمن فقط دشمن عمومی است (اشمیت، ۱۳۹۵: ۲۶). در واقع، رویکرد اشمیت مؤید وجود هویت‌هایی است که با عنوان ما/آنها در مقابل هم صف می‌کشند. وی از این رویکرد سود جست تا به نقد انگاره‌های لیبرالیسم بپردازد. به گمان وی، لیبرالیسم خواهان ذوب و حل شدن همه هویت‌ها در یک منطق هویتی است. از این‌رو، نقد وی به لیبرالیسم در حول این مفهوم می‌چرخد که لیبرالیسم تفاوت‌های جمعی را نادیده می‌گیرد. موف از این انگاره اشمیت استفاده کرد، و آن را با انگاره دریدایی «تفاوت» غنی‌تر ساخت. از این منظر، هویت‌های جمعی بر مبنای تفاوت و ارتباط ساخته می‌شوند؛ به این معنا که این هویت‌ها در عین رقابت با یکدیگر، برای وجود داشتن به وجود و حضور «دیگری» نیازمندند. همه اشکال هویت سیاسی مستلزم تمایز ما/آنهاست؛ بدین معنا که امکان وقوع ضدیت هرگز محو نمی‌شود (Mouffe, 2005: 16).

امر سیاسی محدودشدنی به گونه‌ای از نهادهای معین یا تجسم‌شدنی به‌عنوان سازنده یک فضای ویژه^۱ یا سطحی از جامعه نیست. امر سیاسی باید به‌عنوان سازنده بُعدی ضروری برای همه جوامع انسانی درک شود که کل وضعیت هستی‌شناسانه ما را در برمی‌گیرد. چنین بینشی در خصوص امر سیاسی به‌طور اساسی برای تفکر لیبرال بیگانه و ناشناخته است؛ و این بیگانگی با امر سیاسی موجبات درک نکردن مؤلفه ستیزگی^۲ در اشکال متنوع امروزی آن را فراهم می‌کند. این مسئله به‌خصوص شاهدهی بر نداشتن شناخت بسنده از جنبش‌های سیاسی است که با عنوان توده‌ها^۳ معرفی می‌شوند. از آنجا که این جنبش‌ها در قالب اصطلاحات فردباورانه درک‌شدنی نیستند، آنها را اغلب منتسب به مسائل بیمارگونه و آسیب‌شناختی^۴ می‌کنند یا تجلی نیروهای غیرعقلانی شناخته می‌شوند. به اعتقاد موف بسیاری از اندیشمندان لیبرال بُعد ضدیتی سیاست و نقش تأثیرگذار آن را در قوام هویت‌های سیاسی رد می‌کنند، زیرا بر این نظرند که تحقق اجماع بی‌خطر است، آنها اجماع را هدف اصلی و بنیادی دموکراسی قلمداد می‌کنند (Mouffe, 2005: 329). از نظر موف، این تناقضی آشکار است، زیرا لیبرال‌دموکراسی مدرن براساس پذیرش و مشروعیت‌دهی به تنازع و تضارب‌آرا پدیدار شده است. در واقع، دموکراسی مدرن با رد خصیصه ارگانیک بودن جامعه که به توتالیتاریسم می‌انجامد، قصد پذیرش (دیگری) را داشت، اما با ورود اصل اجماع^۵ این باور کدر و ناشفاف

-
1. Specific Sphere
  2. Hostility
  3. Masses
  4. Pathological
  5. Consensus

شد. از این رو، نظریه پردازان لیبرال قادر به فهم واقعیت تقدم کشاکش^۱ در زندگی اجتماعی و ناممکن بودن یافتن راه حل برای معضلات سیاسی نیستند. اجماع به معنای نفی بُعد تنازعی سیاست است؛ و این به نفی هویت های متکثر سیاسی منجر شده و بدیل های ممکن دیگر نفی می شوند (Mouffe, 2005: 31).

به باور موف، سیاست دموکراتیک تا زمانی که هدفش ایجاد وحدت در بافتاری سرشار از تعارض و اختلاف است، نمی تواند تعارض و اختلاف را برطرف سازد. موف می نویسد: «من باور دارم که امکان تحقق نوعی اجماع عقلانی کلی و جهانشمول، تفکر دموکراتیک را در مسیر غلط و اشتباهی قرار داده است. به عوض، تلاش برای طراحی نهادهایی که قرار است به یاری رویه های به ظاهر (بی طرف) تمامی منافع و ارزش های متعارض و متخاصم را آشتی دهند، رسالت نظریه پردازان دموکراتیک باید تصور ایجاد نوعی حوزه عمومی پیکارجویی^۲ پرتحرک و سرزنده باشد» (Mouffe, 2005: 3). از نظر وی، نقد اشمیت از نهادهای لیبرال، چالش و نقدی است که نباید از آن غافل شد، اشمیت ناخواسته با آشکار کردن نواقص و معایب لیبرالیسم و شناسایی مسائل و معضلاتی که نیازمند پردازش اند، و در نتیجه به فهم مطلوب تری از ماهیت دموکراسی مدرن منجر می شوند، کمک زیادی به فهم ما از امر سیاسی کرد. موف موضع خود را اندیشیدن با مفاهیم اشمیتی، ضد اشمیت می داند. اشمیت با عطف توجه ما به مرکزیت رابطه دوست/دشمن در سیاست، ما را به این بُعد از امر سیاسی که مرتبط با وجود مؤلفه تخصم میان انسان هاست، آگاه می سازد. این بُعد از امر سیاسی خودش را در شکل ها و بازنمودهای گوناگون در روابط متنوع اجتماعی آشکار می کند. موف معتقد است که این ایده ای با اهمیت است، و قصد دارد تا آن را درون چارچوب نقد معاصر از ذات گرایی^۳ بازصورت بندی کند، و از آن به منظور ساخت رویکردی مفیدتر برای دموکراسی تکثرگرا سود جوید.

موف با بینشی اشمیتی بر آن است که امر سیاسی مرتبط با بعد ضدیتی در جوامع انسانی است، ضدیتی که خود را در تکثری از روابط اجتماعی متجلی می کند. موف در بحث شناسایی هویت های سیاسی از مفهوم برساننده بیرونی^۴ استفاده می کند، که اصطلاح مطرح شده هنری استاتن و برگرفته از برخی مضامین تفکر ژاک دریدا (مانند مفهوم مکملیت^۵، ردپا^۶، و تمایز^۷) است. هدف از برساننده بیرونی، روشن کردن این واقعیت است که خلق یک هویت بر

1. Strife
2. Agonistic
3. Essentialism
4. Constitutive outside
5. Supplement
6. Trace
7. Difference

بر ایجاد یک تمایز دلالت دارد، تمایزی که اغلب براساس سلسله‌مراتب ساخته می‌شود. برای مثال، می‌توان از سلسله‌مراتب و ارتباط بین صورت و محتوا، سیاه و سفید، مرد و زن و از این قبیل یاد کرد. از روزنه این مفهوم، این نکته تبیین می‌شود که هویت‌ها ارتباطی هستند، نیز مؤید تفاوت و تمایزند. به عبارت دیگر، تصور یک «دیگری» که به صورت بیرونی قوام‌بخش معرفی می‌شود، پیش شرط وجودی هر هویتی است. وقتی ما می‌پذیریم که همه هویت‌ها رابطه‌ای^۱ هستند، و شرط وجودی هر هویتی، تأیید تمایز آن هویت از «دیگری» به مثابه برسازنده بیرونی است، قادر به درک چگونگی خیزش ضدیت‌ها و تخصصات خواهیم شد. در قلمرو هویت‌سازی‌ها^۲ چیزی که مورد پرسش قرار می‌گیرد، این است که خلق یک «ما» به واسطه تحدید از یک «آنها» ممکن است کم‌وبیش وضعیتی را به وجود آورد که در آن، این رابطه ما/آنها به نوعی رابطه دوست/دشمن تبدیل شود. به بیان دیگر، براساس درک اشمیت از این مفهوم، این رابطه این‌گونه سیاسی می‌شود. این وضعیت در صورتی رخ می‌دهد که «دیگری» که تا آن زمان تنها بسان یک نوع هستی متفاوت نگریسته می‌شد، به عنوان نافی هویتمان و ابزار به چالش کشیده شدن کل هستی ما درک شود. از آن لحظه به بعد، هر نوع رابطه ما/آنها چه از نوع اخلاقی، اقتصادی و ملی یا هر شکل دیگری به گونه‌ای از ضدیت سیاسی بدل می‌شود (Mouffe, 1993: 2). وقتی ما به هویت‌های سیاسی که در واقع همان هویت‌های جمعی هستند می‌پردازیم، به خلق یک «ما» اشارت داریم که فقط در سرحد یک «آنها» ساخته می‌شود. از این رو، اندیشه لیبرال نسبت به «امر سیاسی» نابیناست و آن را درک نمی‌کند، زیرا فردگرایی^۳ این سبک اندیشه مانع از فهم صورت‌بندی هویت‌های جمعی می‌شود.

سیاست و به‌ویژه سیاست دموکراتیک هرگز نمی‌تواند تعارض و اختلاف را حذف کند، زیرا هدف آن ایجاد وحدت در بافتاری سرشار از تعارض و اختلاف است. آنچه سیاست دموکراتیک را متمایز می‌کند، فائق آمدن بر تمایز ما/آنها نیست، بلکه شیوه متفاوتی است که این تقابل را پیش می‌کشد. به این دلیل، فهم ماهیت سیاست دموکراتیک نیازمند کنار آمدن با بُعد تعارض‌آمیز است، که در روابط اجتماعی حضور دارد. این بُعد تعارض‌آمیز به‌طور دقیق چیزی است که رهیافت مبنی بر اجماع قادر به درک آن نیست. این وجه تمایز را عقل‌گرایانی^۴ عقل‌گرایانی^۴ مانند هابرماس نادیده می‌گیرند، زیرا تصور آنها اجماع بدون هیچ‌گونه حذف یا طرد را مسلم می‌انگارد. نظریه‌پردازان دیگر لیبرال مانند ریچارد رورتی نیز از این مسئله غافل‌اند، زیرا تمایزگذاری سفت و سخت آنها میان حوزه عمومی و خصوصی، آنها را به این

-
1. Relational
  2. Identifications
  3. Individualism
  4. Rationalists

تفکر غلط می‌کشاند که می‌توان اختلاف‌ها را به حوزه خصوصی منتقل کرد، و به اجماع وفاق‌آمیز در قلمرو عمومی دست یافت. در هر دو مورد نتیجه یکی است، تصور جامعه دموکراتیکی به‌طور کامل انتظام‌یافته به‌مثابه جامعه‌ای آزاد از هرگونه تعارض و عاری از هرگونه طرد یا حذف، یا به‌عبارتی این توهم که می‌توان «ما»یی را به‌وجود آورد، که متضمن وجود هیچ‌گونه‌ای از «آنها» نباشد (موف، ۱۳۸۵: ۴۹).

توهم اجماع و اتفاق آرا و نیز رویکردی که به‌عنوان رویکرد ضدسیاسی شناخته می‌شود، باید مانند تصورات مهلکی برای مردم‌سالاری (دموکراسی) دانسته شود. نبود مرزهای سیاسی به‌هیچ‌عنوان به معنای بلوغ سیاسی نیست، بلکه بیانگر فرار از سیاست است که می‌تواند برای دموکراسی خاطره‌انگیز باشد. در صورت نبود تأیید و شناسایی هویت‌های سیاسی دموکراتیک، این هویت‌ها جای خود را به هویت‌های غیرسیاسی دیگری مانند قومی، ملی یا نژادی می‌دهند که به‌طور طبیعی درگیری بین آنها خشن‌تر خواهد بود. در این وضعیت غیرسیاسی، حریف^۱ مانند رقیب^۲ درک نمی‌شود، بلکه به‌مثابه دشمن^۳ ویران‌گر و مخرب پنداشته می‌شود (Mouffe, 1993: 5). موف ادعا می‌کند که هدف سیاست دموکراتیک تبدیل آنتاگونیسم به آگونیسم است؛ و این‌که آگونیسم یک شیوه تعامل سیاسی است (Mouffe, 1999: 755).

موف بر این باور است که فهم اخلاقی و عقل‌باورانه از سیاست سبب شد تا امر سیاسی که مؤلفه بارز آن ضدیت یا به بیان بهتر رقابت میان نیروهای متکثر سیاسی است، مغفول بماند.^۴ فهم نظریه‌پردازانی مانند راولز، رونالد دورکین و حتی رورتی از سیاست به‌سبب عطف توجه آنها به مسئله اجماع به معنای محو رقابت درک می‌شود. در واقع، بینش موف شبیه شکل خاصی از تکثرگرایی است که می‌توان آن را تکثرگرایی رادیکال^۵ نامید. این شکل از تکثرگرایی رادیکال، از شاخص‌های اصلی گفتمان سیاسی پسامدرن است. تکثرگرایی لیبرال تکثر نیروها و ارزش‌ها را تنها در حوزه فکری لیبرال تصدیق می‌کند؛ یعنی تنها حضور آن دیگرانی را تأیید می‌کند که با آنها بر سر ارزش‌ها و هنجارهای اصلی به توافق و اجماع رسیده باشد؛ و دیگرانی که در این اجماع نقشی نداشتند، از حیطة تکثرگرایی خارج نگاه‌داشته

1. Opponent

2. Enemy

۳. امر سیاسی قلمرو چیزی نیست که فراتر از اختلاف نظر قرار گرفته است، بلکه برعکس، قلمرو چیزی است که مورد اختلاف و رقابت است. ماهیت خصمانه ایجاد امر سیاسی - برخورد هویت‌های سیاسی - ویژگی اصلی آن است. تعارض، و نه همکاری، پویایی تشکیل‌دهنده آن است (Azmanova, 2018: 401).

4. Radical Pluralism

می‌شوند. موف تکثرگرایی کلاسیک لیبرال را برنمی‌تابد، زیرا بر مبنای فرهنگ بسته و محدود اروپامحور^۱ بنا شده است.

۶. امر سیاسی در ضدیت با مبنانگاری

مبنانگاری یا شالوده‌باوری^۲ نظریه‌ای در حوزه شناخت‌شناسی و مبتنی بر این است که شناخت و دلیل‌آوری^۳ ساختاری دولایه دارد. به گمان مبنانگاران، ادعاهای دانش دو گونه‌اند: نخست، ادعاهایی که شامل عبارت استنتاجی^۴ هستند، یعنی عباراتی که به‌گونه‌ای از عباراتی دیگر مشتق^۵ شده‌اند و حقیقت آنها مشتق از حقیقت عباراتی دیگر است. اگر همه عبارات استنتاجی باشند، دانش یا مبتنی بر پس‌رفت بی‌پایان^۶ است یا درگیر دور باطل^۷، اما چون هیچ‌یک از این دو مقوله پذیرفتنی نیست، پس دانش به‌نوعی از عبارات نیاز دارد که استنتاجی نباشند؛ این عبارات همان عبارات شالوده‌ای یا مبنایی هستند که حقیقتشان در خودشان نهفته است. افراطی‌ترین شکل شناخت‌شناسی مبنایی را در تفکر دکارت و پیروانش می‌توان یافت. از نظر دکارت، اگر دانش به عبارات مبنایی تکیه نداشته باشد، ساختمان دانش و شناخت سست و مهمل است. گفتمان پس‌ساختارگرا و به‌تبع آن موف در تقابل با این نوع شناخت‌شناسی قرار دارند، زیرا از منظر پس‌ساختارگرا واقعیت برای ما تنها برحسب این‌که آن را چگونه درک و تفسیر می‌کنیم، دست‌یافتنی است. بنابراین، اگر واقعیتی وجود نداشته باشد که به‌طور مستقل با شناخت ما مقایسه شود، تمامی اعمال ما، تقابل تفسیری از واقعیت با تفسیری دیگر است و هر کدام از این تفاسیر نیز در نهایت مانند دیگر تفاسیر برخاسته از واقعیات خارجی‌اند. از این‌رو، هیچ مبنایی برای شناخت وجود ندارد؛ چنین نظریه‌ای را ضد‌مبنانگاری^۸ می‌نامند.

موضع ضدیت با مبنانگاری بیش از هر کس دیگری متعلق به رورتی، اندیشمند عمل‌گرا (پراگماتیست)^۹ امریکایی است. وی در مورد تاریخ فلسفه و نظریه سیاسی غرب در تلاش برای نشان دادن دو نکته است: نخست، هیچ‌گونه دیدگاه عینی وجود ندارد که حقیقت یا دانش در مورد جهان را تضمین کند. دوم، پروژه‌های فلسفی از افلاطون گرفته تا کانت، سپس هابرماس همگی در تعقیب چنین دیدگاهی هستند تا از روزنه آن، رابطه نهایی میان واقعیت و ذهن را کشف کنند. رورتی در فلسفه و آیین طبیعت به انتقاد از تمایل دکارت، لاک و کانت

-
1. Eurocentrism
  2. Foundationalism
  3. Justification
  4. Inferential
  5. Derived
  6. Infinite regress
  7. Vicious circle
  8. Anti-foundationalism
  9. Pragmatist

برای داشتن نظریه‌ای ویژه در مورد ذهن یا بازنمایی‌های ذهنی برای توجیه ادعاهای علمی می‌پردازد. جست‌وجوهای آنها برای یافتن مبانی بی‌چون‌وچرا و متقن دانش، اخلاق، زبان یا جامعه تلاش‌هایی بوده است، برای این‌که نوعی خاص از بازی‌زبانی، رفتار اجتماعی یا تصور از خود را ابدی و همیشگی سازند (مارش و استوکر، ۱۳۸۶: ۱۹۹). از منظر ضد‌مبنائنگاری، زبان بازنمایاننده واقعیت نیست، بلکه ابزاری است که انسان به کمک آن به نیازها و مقاصد خود تحقق می‌بخشد. بر این اساس، باید زبان را به‌مثابه ابزار در نظر گرفت، نه آیینی‌ای برای نشان دادن یا بازنمایاننده واقعیت. براساس این دیدگاه، امور واقع در حکم مصنوعات زبان هستند، و نه چیزهای که واجد وجودی مستقل از باور ما باشند. البته اشیایی با قدرتهای علی در بیرون از انسان وجود دارند، اما هیچ راهی برای توصیف این امور واقع جز بهره‌گیری از زبان وجود ندارد.

با بسط منطق ضد‌مبنائنگارانه پساساختارگرایی^۱ به عرصه سیاست در واقع به حوزه‌ای از فهم سیاست وارد می‌شویم، که می‌توان از آن به‌عنوان فهم پساگیتی‌یانه (پسا-متافیزیکی)^۲ از سیاست یاد کرد. در چارچوب سیاست پسامتافیزیکی نمی‌توان به هیچ مبناى متقن و عقلانی از سیاست دست یافت. سیاست پسا-متافیزیکی نیازمند شالوده‌شکنی همیشگی ایدئولوژی‌ها و ایستارهای سیاسی، و نیز نقد کلان روایت‌های مدعی سعادت و خوشبختی مادی انسان است. از این منظر، از آنجا که یقین سیاسی را نفی می‌کند، نمی‌توان از چنگ محدودیت زمانی و مکانی گریخت. همه باورها و عقاید سیاسی به‌طور ذاتی شکننده و اقتضایی‌اند، و به هیچ سنگ بنای زیرین و متقنی استوار نیستند. مخالفان این نوع تفکر، تصور نبود شالوده‌های متقن سیاسی را موجب پایند نبودن به هر نوع دستور کار سیاسی می‌دانند، که در چنین شرایطی در اصل شرکت در اقدامات جمعی بی‌معنا خواهد بود؛ و این به معنای پایان سیاست و پایان اندیشیدن به سیاست به‌عنوان امر جمعی خواهد بود. با این حال، در واقع ضد‌مبنائنگاری پسامدرنیستی و پساساختارگرایانه به‌دنبال رد و نفی سیاست نیست، زیرا این طرز تفکر از منظری دیگر با مفاهیم حاد سیاسی مانند قدرت روبه‌رو می‌شوند (معینی علمداری، ۱۳۸۵: ۱۳۹).

از منظر سیاست پسامدرن، انکار ذات‌گرایی و نبود مبناهای منجمد مستلزم پوچ‌انگاری (نیهیلیسم)^۳ یا رهایی از پروژۀ سیاست نیست. لاکلاو و موف در اثر مشترکشان بیان می‌دارند که رهایی از افسانه مبناها به نیهیلیسم منجر نمی‌شود، به‌طور دقیق مانند ایده عدم تعیین که اگر از جانب دشمنانش مورد حمله قرار گیرد، منفعل باقی نمی‌ماند، بلکه در عوض، ایده عدم تعیین به تکثیر و انتشار مداخله‌ها و استدلال‌های گفتمانی که ضروری هستند، منجر می‌شود،

---

1. Post-structuralism
2. Post metaphysical
3. Nihilism

زیرا واقعیت فراگفتمانی که به راحتی بتواند انعکاس یابد، وجود ندارد. به هر اندازه که ادله و سازه‌های گفتمانی امر اجتماعی از مؤلفه گشودگی بهره‌مند باشند، بستری برای فعل‌گرایی بیشتر و آزادی‌خواهی رادیکال‌تر می‌شوند. نوع بشر همیشه در قیدوبند نیروهای بیرونی مانند طبیعت و قوانین محتوم تاریخ بوده است، و هم‌اکنون در آستانه پسامدرنیته برای نخستین بار می‌تواند خود را به‌عنوان سازنده تاریخ خود معرفی کند. حل شدن افسانه بنیادها و مبناها، و نیز حل مقوله (سوزه) امکانات رهایی‌بخشی را که از راه روشنگری و مارکسیسم ارائه شده است، به‌گونه‌ای رادیکال‌تر به جلو هدایت می‌کند (Laclau & Mouffe, 1998: 79-80).

۷. نتیجه

موف امر سیاسی را واجد بُعدی برسازنده می‌داند؛ بُعدی که خودبنیاد و مستقل است، نه وابسته به ساحاتی دیگر مانند اجتماع یا اقتصاد. از این رو، از مارکسیسم اقتصادمحور و نیز از جامعه‌گرایی روی‌گردان است. موف برخلاف اندیشمندانی مانند بودریار و ژان لوک نانسی که از پایان امر سیاسی صحبت به میان می‌آوردند، اصالتی برای جامعه قائل نیست، زیرا اجتماع از نظر موف نه کلیتی همگون، بلکه ترکیبی از گروه‌هاست، که براساس مؤلفه ضدیت، هویت خود را به پیش می‌برند. اندیشمندانی مانند بودریار امر سیاسی را تابعی از جامعه قلمداد می‌کردند. به این دلیل که آن وحدت و تعامل نمادین دورکهایمی را در جوامع امروز نمی‌یافتند، در نتیجه رأی به پایان امر سیاسی می‌دادند. در صورتی که موف جامعه را عرصه‌ای از تکثرات چندگانه می‌داند که هویت همگون ندارند. به گمان موف، جامعه از خرده‌هویت‌هایی تشکیل شده است که برای بقای خود به‌طور همیشگی با دیگر هویت‌ها در تقابل و رقابت هستند، و ضمن رعایت حقوق «دیگری»، آن را مانند یک رقیب و هم‌اورد تصور می‌کنند، تا از روزنه این رقابت در نهایت یک گفتمان به‌طور موقتی هژمونی یابد، و دست به مفصل‌بندی گفتمانی بزند.

اندیشه موف در واقع قرائت پسامدرن از امر سیاسی است، و بر مبنای اندیشه‌های پسامدرن و به‌ویژه بازوی فکری پسامدرنیسم یعنی پساساختارگرایی استوار شده است. بر همین اساس، موف همه چیز را در عرصه سیاست اقتضایی و موقتی می‌بیند، و فراروایاتی همچون ایدئولوژی‌ها را به‌دلیل این‌که واجد انجماد و تصلب امر سیاسی‌اند، بر نمی‌تابد، زیرا وی امر سیاسی را واجد ضدیتی می‌داند که از عرصه اجتماعی و سیاسی زندگی انسان ریشه‌کن‌شدنی نیست. مجموع برداشت‌های موف از امر سیاسی، وی را به اندیشمند سیاسی تبدیل می‌کند که از منظری پسامدرن به امر سیاسی می‌نگرد، زیرا وی بیش از هر چیز به تفاوت‌ها، تمایزها و ضدیت‌ها میان نیروهای سیاسی که همانا گروه‌ها هستند، توجه دارد.

از این رو، وی نام پروژه فکری خود را رادیکال دموکراسی^۱ نامید، دموکراسی‌ای که درگیر فرایند انهدام خلاق است، و برای پویایی خود به واسطه تأیید هویت «دیگری» و رقابت با آن دست به بازتولید خویش می‌زند.

بیانیه نبود تعارض منافع

نویسندگان اعلام می‌کنند که تعارض منافع وجود ندارد و تمام مسائل اخلاق در پژوهش را که شامل پرهیز از دزدی ادبی، انتشار و یا ارسال بیش از یک بار مقاله، تکرار پژوهش دیگران، داده‌سازی یا جعل داده‌ها، منبع‌سازی و جعل منابع، رضایت ناآگاهانه سوژه یا پژوهش‌شونده، سوءرفتار و غیره می‌شوند، به‌طور کامل رعایت کرده‌اند.

منابع و مأخذ

الف) فارسی

۱. احمدی، بابک. (۱۳۸۶) *ساختار و تالیل متن*. تهران: مرکز.
۲. آرت، هانا. (۱۳۹۴) «سیاست چیست؟» ترجمه نادر فتورچی و صالح نجفی، در *نام‌های سیاست*، گزینش و ویرایش مراد فرهادپور و دیگران. تهران: بیدگل.
۳. اشمیت، کارل. (۱۳۹۵) *مفهوم امر سیاسی*، ترجمه یاشار جیرانی و رسول نمازی. تهران: ققنوس.
۴. خالقی، احمد. (۱۳۸۵) *قدرت، زبان، زندگی روزمره*. تهران: گام نو.
۵. حقیقت، سید صادق. (۱۳۸۷) *روش‌شناسی علوم سیاسی*. قم: انتشارات دانشگاه مفید.
۶. ژیزک، اسلاوی. (۱۳۸۴) *گزیده مقالات نظریه سیاست دین*، ترجمه مراد فرهادپور و امید مهرگان. تهران: گام نو.
۷. فوکو، میشل. (۱۳۹۰) *گفتمان و حقیقت: تبارشناسی حقیقت‌گویی و آزادی بیان در غرب*، ترجمه علی فردوسی. تهران: دیباچه.
۸. معینی علمداری، جهانگیر. (۱۳۸۵) *روش‌شناسی نظریه‌های جدید در سیاست*. تهران: دانشگاه تهران.
۹. موف، شانتال. (۱۳۸۵) *دیکانستراکشن و پراگماتیسم، ویراسته شانتال موف*، ترجمه شیوا رویگریان. تهران: گام نو.
۱۰. مارش، دیوید؛ جری استوکری. (۱۳۸۴) *روش و نظریه در علوم سیاسی*، ترجمه امیرمحمد حاجی‌یوسفی. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۱۱. نش، کیت. (۱۳۹۵) *جامعه‌شناسی سیاسی معاصر*، ترجمه محمدتقی دلفروز. تهران: کویر.
۱۲. هی‌وود، اندرو. (۱۳۸۷) *درآمدی بر ایدئولوژی‌های سیاسی (از لیبرالیسم تا بنیادگرایی)*، ترجمه محمد رفیعی مهرآبادی. تهران: وزارت امور خارجه.

ب) انگلیسی

13. Arendt, Hannah. (1998). *The Human Condition*. Chicago: University of Chicago Press.
14. Aytac, Ugur. (2020) "On the Limits of the Political: The Problem of Overly Permissive Pluralism in Mouffe's Agonism," *Constellations* 1-15, <DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-8675.12525>>.

15. Azmanova, Albena. (2018, May) "The Populist Catharsis: On the Revival of the Political," *Philosophy & Social Criticism* 44, 4: 399-411, <DOI: <https://doi.org/10.1177/0191453718760091>>.
16. Bosteels, Bruno. (2010a) "Politics, Infrapolitics, and the Impolitical: Notes on the Thought of Roberto Esposito and Alberto Moreiras," *The New Centennial Review* 10, 2: 205-238. Available at <http://www.jstor.org/stable/41949699> (Accessed 2 March 2021).
17. ———. (2010b) "Archipolitics, Parapolitics, Metapolitics," in Jean-Philippe Deranty, ed. *Jacques Ranciere*. London: Routledge, <DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315711485>>.
18. Habermas, Jurgen. (1989) *The Structural of Transformation of the Public Sphere*, trans. Thomas Burger. Cambridge: Polity Press.
19. Laclau, Ernesto; and Chantal Mouffe. (1985) *Hegemony and Social Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
20. Mouffe, Chantal. (2016) "Democratic Politics and Conflict: An Agonistic Approach," *Política Común* 9: 1-8, <DOI: <https://doi.org/10.3998/pc.12322227.0009.011>>.
21. ———. (2013) *Agonistics: Thinking the World Politically*. London: Verso.
22. ———. (2005) *On the Political*. New York: Routledge.
23. ———. (2000) *The Democratic Paradox*. London: Verso.
24. ———. (1999, Fall). "Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism?" *Social Research* 66, 3: 745-758. Available at: <http://www.jstor.org/stable/40971349> (Accessed 2 May 2020).
25. ———. (1998) *The Return of the Political*. London: Verso.
26. Thornhill, Chris. (2009) "The Autonomy of the Political: A Socio-Theoretical Response," *Philosophy & Social Criticism* 35, 6: 705-735, <DOI: [10.1177/0191453709104454](https://doi.org/10.1177/0191453709104454)>.